

Передмова.

Правова природа доказування у кримінальному провадженні

Доведення існує стільки, скільки існує сама людина. Процесуальне доказування та правозастосування пов'язане з появою права та державності. Історія процесуального доказового права України має величезне правове значення, оскільки сучасний стан доказового права є наслідком попереднього його розвитку. Сформоване положення в сфері доказування зумовлено багаторічним процесом розвитку права і держави (наукові суперечки, дискусії, погляди, судження поколінь вчених). Наукова дискусія навколо розуміння доказів початок розпочалася ще в часи Давнього Риму із запровадженням детального регулювання процесуальних дій суду з розслідування злочину і досить суворих правил формальної оцінки доказів. У римському праві під «доказами» розумілося усе те, за допомогою чого можна пояснити справу, тобто під доказом – **«probation»** – тоді розуміли власне доказ, засіб доказування і судове слідство. Розвиток римського права і його апробація державами Європи, безумовно, вплинула і на становлення інституту доказового права на Русі, де перші згадки про докази пов'язують з «Руською Правдою». «Руська Правда» надавала широкі можливості для доказування за допомогою показань свідків. Свідками могли бути тільки особисто вільні люди (що притаманне і для римського права, і для давньогерманського, і англосаксонського права). Кабальні люди, закупи і холопи не володіли доказовою правосуб'єктністю. Тільки у виняткових випадках, у разі відсутності інших засобів доказування, до свідчень допускалися тіуни боярські, а за позовами по невеликих сумах допускалися закупи. В окремих статтях «Руської Правди» згадується і про подання речових доказів («знаменія»). «Руська Правда» була єдиним джерелом права для усіх східнослов'янських земель.

Після розпаду Київської Русі, у часи перебування українських земель під владою Литви та Польщі, основними джерелами, що регулювали тогочасні процесуальні відносини, були Судебник

Казимира 1468 року і Литовські статuti. Підґрунтям для підготовки Литовських статутів стала «Руська Правда», звичаєве українське, литовське, білоруське і польське право, відповідна судова практика та різноманітні судівники (судебники). Судочинство починалося за заявою заінтересованої сторони – потерпілого або його родичів. Позивач повинен був самостійно зібрати усі докази, подати їх суду і підтримувати обвинувачення. На будь-якій стадії процесу він мав право відмовитися від позову або обвинувачення, укласти мирову угоду. Водночас щодо найтяжчих злочинів (наприклад, проти держави, проти церкви) – слідство і суд були обов'язковими незалежно від заяви сторони. Тут практикувалися доноси, застосовувалися катування, додержувалася таємниця судочинства, тобто почали виявлятися ознаки розшукового процесу. Досить розгалуженою була система доказів, які застосовувалися в судах. Вони підрозділялися на досконалі та недосконалі («повні» і «неповні»). Литовські статuti містили перелік найважливіших доказів. Починаючи з доказів, що мають найбільшу доказову силу, можна виділити: а) зізнання; б) грамоти; в) оглядини і речові докази; г) свідків; ґ) присягу; д) жереб; є) допити на муках.

Враховуючи те, що Литовський Статут є пізнішою пам'яткою права, аніж «Руська Правда», то правові ідеї доказування розвинені в ньому досконаліше, що відповідало розвиненішим уявленням законодавця про доказове право. Литовський статут був більш довершеним нормативним актом суто державно-владної організації, хоча і враховував звичаї народів, які населяли Литовсько-Польську-Руську державу.

Доба Гетьманщини успадкувала основні ознаки процесуального права попереднього історичного періоду, тому сама система доказів мало відрізнялася від тієї, що була у литовсько-польську добу, до них належали: а) зізнання; б) грамоти; в) свідки; г) присяга; ґ) оглядини і речові докази; д) допити на муках. Важливе місце посідало подання письмових доказів (грамот), які поділялися на публічні і приватні. Публічні грамоти, до яких належали усякі урядові документи, та документи, складені перед урядом і поміщені в урядові книги, деякі договори, вважалися повним доказом і проти них суд не допуслав доказів

від свідків чи присяги. Меншу вартість мали приватні документи, які можна було заперечувати іншими доказами.

Литовський Статут упродовж кількох століть був основним збірником права в Україні, навіть у тій частині, що була приєднана до Польщі і становив основне джерело кодексу «Права, по которым судится Малороссийский народ». На Правобережній Україні Литовський Статут діяв до скасування Указом царя Миколи I з 25 червня 1840 р. Деякі положення Литовського Статуту були внесені до збірки законів Російської Імперії і зберегли законну силу у Чернігівській і Полтавській губерніях аж до 1917 р.

Враховуючи, що більша частина України в 60-ті роки XIX ст. входила до складу Росії, то на розвиток доказового права в Україні вплинули судові реформи. Судова реформа 1864 року була однією з найпоспідовніших та найглибших із цих реформ. 20 листопада 1864 року був прийнятий Статут кримінального судочинства. Цей нормативний акт не містив окремої глави, що була б присвячена нормативному врегулюванню поняття доказів і вимог до них. Проте Статут кримінального судочинства від 20 листопада 1864 р. містив норми, пов'язані із вимогою «вирішувати справи по точному розуму існуючих законів» (ст. 12), передбачав порядок проведення слідчих дій, збирання та зберігання речових доказів (ст. 371–376), порушення якого визнавалося приводом до скасування остаточних вироків (пп. 1, 2 ст. 912); закріплював вимоги, згідно з якими протокол огляду визнавався таким, що немає «законної достовірності» (ст. 688); встановлював недопустимість допиту окремих осіб як свідків (ст. 704–709); можливість отримання доказів віку неповнолітнього із чітко встановлених джерел (ст. 413) тощо.

Розпочинаючи з 1917 року, в радянські часи, інститут доказового права набув іншої форми – його вільний розвиток був призупинений зважаючи на жорсткий тиск державного інтересу. Приблизно в цей же час з'явився галузевий підхід у праві – без урахування загальнотеоретичного значення теорії доказування. У постреволюційний період інститут доказування відновлюється і відбувається його притирання до слідчого радянського процесу.

Доказування суб'єкта правопорушення стало вторинне і не стільки принципове для правозастосувача, заклопотаного захистом, насамперед державного інтересу. Приватний і публічний початок у праві офіційно зникли, «повалені» революційно-правовими перетвореннями, публічне право домінувало над приватним. Приватний, особовий інтерес відійшов на другий план.

У 1922 році прийнято КПК УРСР, який встановив, що «суд не обмежений жодними формальними доказами, однак лише від нього залежить, чи допустити за обставинами справи ті чи інші докази» (ст. 61). Щоправда, у КПК УРСР 1922 р., його розробники намагалися закріпити важливі положення, спрямовані на забезпечення законності збирання доказів. Зокрема, містилася заборона допитувати як свідків захисника обвинуваченого; осіб, які в силу своїх фізичних та психічних вад не здатні правильно сприймати явища, що мають важливі значення для справи та давати щодо них показання (ст. 65); встановлювалися випадки обов'язкового призначення експертизи (ст. 661) тощо. Проте до КПК УРСР 1922 р. не були враховані норми щодо імунітету свідка, відповідно до якого він мав право не свідчити проти себе чи близьких родичів, норми, спрямовані на забезпечення змагальності судового розгляду, та інші позитивні для того часу положення, що містилися в Статуті кримінального судочинства 1864 р.

Нового поштовху до активного розвитку теорії доказів надала зміна кримінально-процесуальної політики в державі, уявлень про гарантії прав особи, яка потрапляє до орбіти кримінального судочинства, широке обговорення, розроблення та прийняття Основ кримінального судочинства СРСР та радянських республік 25 грудня 1958 р., кримінальних процесуальних кодексів радянських республік, зокрема КПК України 1960 р. В Основах вперше було закріплено визначення поняття доказів (ч. 1 ст. 16), вказані їх джерела (ч. 2 ст. 16), до яких належали показання свідків, показання потерпілого, показання підозрюваного, показання обвинуваченого, висновок експерта, речові докази, протоколи слідчих та судових дій та інші документи; закріплювався перелік обставин, що підлягають доказуванню (предмет доказування), а також найважливіші положення оцінки доказів (ст. 17).

Тому варто зазначити, що методологічні основи сучасного розуміння доказування заклала радянська правова наука в **60–70-х роках XX ст.** після прийняття КПК України **1960 року**.

З початку **90-х років** і до нашого часу в науковій літературі висловлювалися різні погляди на проблематику доказування в кримінальному процесі. Більшість вчених зазначають, що доказування слід розглядати як пізнання чуттєвого (безпосереднього) і раціонального (опосередкованого). З позиції гносеології, доказування є специфічною процесуальною методологією пізнання уповноваженими законом суб'єктами відповідного об'єкта дослідження. Крім того, доказування розглядають і як практична діяльність зі встановлення обставин справи залежно від виду судочинства. Тобто доказування завжди є певною діяльністю визначених учасників того чи іншого процесу, яка має відповідну мету, як і будь-яка людська діяльність. Результатом діяльності з доказування визнається система доказів, здатна відображати у всіх необхідних аспектах предмет доказування (сукупність обставин, які необхідно встановити у справі). «Готових» доказів у природі не існує, тому під час провадження у справі докази і їхні процесуальні джерела швидше формуються на підставі здійснення пошукових, пізнавальних, посвідчувальних та правозабезпечувальних заходів. Система доказів реконструює дійсність, замінює реальні життєві події певними юридичними фактами.

Теорія доказування поширюється на всі суспільні відносини, на всі явища зовнішнього світу, які тим або іншим чином пов'язані з процесом доказування.

Отже, розвиток науки вітчизняного кримінального процесу спонукає до необхідності дослідження та перегляду традиційних наукових поглядів щодо окремих особливостей кримінального процесуального доказування. Особливості актуальності вирішення цього питання набуло у зв'язку із прийняттям КПК України **2012 року**, в якому запропоновані дещо інші, новітні підходи доказування. У КПК України **2012 року** передбачена Глава 4 «Докази і доказування», де розкривається поняття доказів (ст. **84** КПК), належність (ст. **85** КПК) та допустимість (ст. **86** КПК) у разі визнання відомостей доказами; визначено які докази є недопусти-

мими (ст. 87–89 КПК). У ч. 2 ст. 84 КПК України 2012 закріплено, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Визначено обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 91 КПК), зазначено, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Розкриті найважливіші положення збирання (ст. 93 КПК) і оцінки доказів (ст. 94 КПК).

Крім того, окремі положення інституту доказування набули якісних змін. Так, запровадження засади безпосередності дослідження показань, речей і документів (п. 16 ст. 7, ст. 23 КПК України) свідчить про те, що суд вправі обґрунтовувати свої рішення винятково тими доказами, які він особисто і безпосередньо дослідив у судовому засіданні за участю сторін.

У такий спосіб інститут доказового права пройшов певний розвиток і ми повністю підтримуємо думку проф. М. С. Таганцева, який наголошує, що якщо ми бажаємо вивчити який-небудь юридичний інститут, що існує зараз, то для власного правильного його розуміння повинні простежувати його історичну долю, приводи, через які він з'явився, і зміни, яким піддався у своєму історичному розвитку [1, с. 21].

Значення інституту доказового права полягає у тому, що його норми є центральним інститутом кримінального процесуального права. З моменту надходження інформації до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення і до прийняття процесуального рішення судом – домінуючою є робота з доказами. Функціональне призначення теорії доказів полягає в тому, що на основі вивчення й узагальнення норм доказового права, практики їх застосування, можливо виробити наукові пропозиції щодо удосконалення норм кримінального процесуального законодавства та практики їх застосування.

1. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права: Учение о преступлении. Часть общая / Н. С. Таганцев. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1874. – Кн. 1. – 292 с.